

Н. О. Іксарова,
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний торговельно-економічний університет

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ВИДОВОЇ СТРУКТУРИ ТОРГІВЛІ ПОСЛУГАМИ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

N. Iksarova,
PhD, associate professor of International economics department,
Kyiv National Trade and Economics University

WAYS OF IMPROVEMENT OF SERVICES SECTORIAL STRUCTURE IN CONTEXT OF UKRAINIAN ECONOMIC SOVEREIGNTY STRENGTHENING

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі сфери послуг у розвитку вітчизняної економіки. Здійснено оцінку компаративних переваг України у зовнішній торгівлі послугами, проаналізовано існуючу структуру експортно-імпортних потоків послуг. Запропоновано напрями удосконалення видової структури послуг з огляду на імперативи економічної безпеки України.

The place and role of services in the domestic economy is analyzed. The estimation of the comparative advantages of Ukraine's foreign trade in services is done, the existing structure of export and import flows of services is evaluated. Directions of improvement of the foreign trade in services structure in relation to the imperatives of economic sovereignty of Ukraine are proposed.

Ключові слова: торгівля послугами, економічний суверенітет, національні інтереси.
Key words: trade in services, economic sovereignty, national interests.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний суверенітет України — складна категорія, що залежить від реалізації національних інтересів держави у кожному із сегментів її економіки. Розглядаючи вплив зовнішньої торгівлі послугами, і насамперед її видової структури та географічної диверсифікованості на розвиток національної економіки, необхідно зважати одночасно на низку факторів, що, з одного боку, визначають ефективність функціонування тих чи інших сегментів ринку послуг, а з іншого — доцільність їх розвитку з позицій реалізації національних економічних інтересів України у всіх сферах.

Видова структура вітчизняної сфери послуг є специфічною внаслідок її формування на теренах пострадянської структури, де "нематеріальному" сектору економіки відводилася другорядна роль. Така історична економіко-політична ситуація зумовила нинішній стан сфери послуг, при якому більш-менш розвиненими, принаймні територіально, є лише підприємства класичних інфраструктурних галузей, тоді як нові види послуг, які користуються на світовому ринку послуг найбільшим попитом, лишаються в Україні нерозвиненими.

Ситуація, що склалася, формує низку загроз для забезпечення економічного суверенітету України, оскільки недопущення на вітчизняний ринок іноземних постачальників послуг зумовить колапс розвитку всіх інших галузей, а неконтрольоване допущення — відкриття національну економі-

ку, зробить її надто залежною від економічних процесів в інших країнах та створить передумови для підвищення рівня її тінізації. З огляду на це, доцільним, на нашу думку, буде розгляд пріоритетних галузей послуг із позицій можливості реалізації національних інтересів у кожній із них.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженню економічної сутності послуг приділяється сьогодні немало уваги у науковій літературі. Над даною проблемою працюють А.Г. Мовсесян, Г. Пастернак-Тарагушенко, Ф. Браун, В. Валтерс, М. Гібберт, М. Ерландссон, У. Кристофер та В. Ларнер. Ґрунтовні дослідження специфіки розвитку сфери послуг знаходимо у працях таких вчених як С. В. Беренда, Б. Баррі, Дюмилен І.І, Кудрявцева І.С. Проте, попри посилення тенденцій "сервісизації" економіки, вплив зовнішньої торгівлі послугами на економічний суверенітет, економічну безпеку та можливість реалізувати національні інтереси держави сьогодні досліджується мало, що і обумовило інтерес автора до дослідження даної проблеми.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою даної статті є виявлення, на основі аналізу тенденцій розвитку сфери послуг України, напрямів вдосконалення видової та географічної структури зовнішньої торгівлі послугами у контексті вимог забезпечення економічного суверенітету держави.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сучасному етапі сфера послуг та міжнародна торгівля послугами динамічно розвиваються, справляючи значний вплив на розвиток національних економік та світового господарства в цілому, посилюючи своє значення у соціальному житті усіх країн світу. Сфера послуг посідає вагомое значення у забезпеченні економічної безпеки держави, зважаючи на її соціальну значущість та істотну роль в економічних процесах, що відбуваються у державі.

Для визначення місця країни у міжнародній торгівлі послугами доцільно оцінити рівень ефективності її зовнішньої торгівлі послугами. Показник ефективності експорту і тої країни відображає відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно із середньосвітовим значенням, що приймається за 100%. На сьогодні коефіцієнт ефективності експорту послуг України є вкрай низьким, що цілком логічно, з огляду на політику держави у сфері послуг та обрану самими підприємцями-експортерами політику її розвитку. Діяльність вітчизняних компаній на ринку послуг орієнтована на отримання швидкого прибутку, нехай навіть у кілька разів меншого за потенційно можливий у випадку переходу до інноваційної стратегії розвитку сфери послуг. В економічно розвинених країнах, за нашими розрахунками, коефіцієнт ефективності експорту послуг сягає 720 (США — 726, Велика Британія — 383), при чому найбільший приріст цього показника забезпечують інноваційні галузі, а не традиційні транспорт та подорожі, відносна частка яких у світі щороку скорочується.

Україна, зважаючи на її географічне положення та наявні ресурси, у жодному разі не повинна нехтувати традиційними галузями сфери послуг, проте їх реформування, на нашу думку, має відбуватися не через поверхневі заходи, а шляхом докорінної реформи системи їх надання. На особливу увагу у цьому аспекті заслуговує туристична сфера України, що має неоціненний експортний потенціал, що не використовується повною мірою. Загрозливою є також тенденція переорієнтації населення країни на споживання не вітчизняного, а зарубіжного туристичного продукту. І якщо країни Старого світу чи Карибського басейну мають, окрім розвиненої інфраструктури, специфічні природні умови чи цікаву історичну спадщину, що сприяє формуванню екскурсійного потенціалу, то такі країни, як Туреччина, Єгипет чи Болгарія мають переваги перед туристичним сектором України лише в інфраструктурі.

Проблема туристичного сектора України полягає у тому, що вартість його утримання нині не дозволяє встановлювати ціни, що були б нижчими за ціни імпортного туристичного продукту, тоді як якість інфраструктури та сервісу є значно нижчою. Йдеться не про оснащення закладів розміщення, пляжів чи гірськолижних трас, а про наявність поблизу них закладів громадського харчування, медичних пунктів, супровідної інфраструктури, що за своїми характеристиками принаймні наблизилися б до світових стандартів.

Значний експортний потенціал у сфері туризму існує на Південному узбережжі Криму. Проте у географічній структурі експорту туристичних послуг його частка ледь сягає 3%, тоді як Одеса, що має значно гірші екологічні характеристики туристичних ресурсів, приваблює 14% іноземців. Подібна ситуація пояснюється вищою, порівняно із Кримом, підприємницькою активністю та більш розвинутою інфраструктурою. Таким чином, до основних перешкод на шляху реалізації експортного потенціалу Південного узбережжя Криму належить, на нашу думку, висока частка державної власності на більшість інфраструктурних об'єктів.

Держава, навіть найрозвиненіша, не може фінансувати оновлення туристичної інфраструктури, тим паче доведення її до світових стандартів, які щороку стають усе більш

жорсткими. Передання ж певних об'єктів у приватне володіння нині вважається розтратою державної власності, що гальмує інвестиційні потоки у туристичну сферу України. Звичайно, передання у приватну власність українських земель не може вважатися кроком, що сприяє реалізації її національних інтересів та посиленню економічної безпеки, та поширена в усьому світі практика довгострокової оренди ділянок під будову інфраструктурних об'єктів може виявитися ефективною і в Україні.

На нашу думку, доцільним також було б ухвалити перелік курортно-санаторних закладів, що підлягають частковій (у власності держави має залишитися земля) приватизації з метою їх модернізації. У випадку реалізації цієї програми, рекреаційний комплекс України у літній період отримає додаткову перевагу над найпопулярнішими Туреччиною та Єгиптом, через наявність у структурі модернізованих закладів розміщення лікувальних закладів, відсутніх на зарубіжних курортах.

Держава має сприяти розбудові туристичної індустрії, а не навпаки, створювати бар'єри для її розвитку через високий ступень бюрократизації процесу входження на цей ринок. З огляду на складну політичну ситуацію у країні, впроваджувати довгострокові програми розвитку певної галузі дуже важко, проте саме цього потребує, на нашу думку, чи не кожна галузь сфери послуг.

Значною мірою через те, що сфера послуг лежить поза колом інтересів економічної та політичної еліти, нині не здійснюється серйозних кроків у напрямі її реформування. У сфері туризму, наприклад, повинна бути розроблена державна стратегія сприяння створенню і діяльності малих і середніх підприємств у сфері громадського харчування, розміщення та торгівлі, що, поряд із великими підприємствами могли б забезпечувати рівень обслуговування, прийнятний як для туристів із-за кордону, так і для вітчизняних споживачів туристичного продукту, що звикли відпочивати за кордоном. Слід створити систему кредитування малих підприємств сфери туризму, що сприятиме розвитку підприємницьких ініціатив у цій сфері. Водночас держава має сприяти виходу на український ринок і великих іноземних компаній, у першу чергу у секторі розміщення туристів, що надаватимуть на території країни високоякісні послуги за європейськими цінами.

Із метою оцінювання доцільності розвитку тих чи інших видів послуг розрахуємо показник компаративної переваги за кожним із видів послуг, що нині надає Україна на світових ринках (табл. 1).

Як видно з даних табл. 1, компаративні переваги при експорті послуг Україна має лише у транспортній сфері, галузі зв'язку, сфері сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях та будівництві. При чому у кожній із зазначених категорій, окрім будівництва, компаративні переваги мають тенденцію до зниження.

Водночас більшість галузей, при експорті яких компаративні переваги нині відсутні, мають динаміку до їх набуття, хоча й доволі помірну. Залежність від імпорту посилюється за такими групами як фінансові, ділові, науково-дослідні та дослідницько-контрукторські послуги, послуги у галузі архітектури, інженерії та техніки, у сфері інших послуг, до яких належать охорона здоров'я, освіта тощо. Така ситуація є повністю протилежною світовим тенденціям, оскільки саме на ці групи послуг попит на світових ринках нині збільшується.

Удосконалення видової структури послуг має, на нашу думку, відбуватися з урахуванням загальносвітових тенденцій. Особлива увага має приділятися не тим галузям, де Україна за нинішніх умов неспроможна наздогнати країн-лідерів, а тим сферам, для розвитку яких існують передумови. Ділові послуги, будівництво, маркетинг — розвиток зазначених галузей нині стримується не стільки через

Таблиця 1. Компаративні переваги України у зовнішній торгівлі послугами

Галузь сфери послуг	2009	2010	2011	2012
Транспортні послуги	0,53	0,51	0,42	0,34
Подорожі	-0,19	-0,29	-0,30	-0,26
Послуги зв'язку	0,03	0,13	0,10	0,04
Будівельні послуги	-0,32	-0,36	-0,36	-0,23
Страхові послуги	-0,70	-0,49	-0,53	-0,31
Фінансові послуги	-1,18	-1,03	-0,76	-0,80
Комп'ютерні послуги	-0,88	-0,43	-0,33	-0,26
Роялті та ліцензійні послуги	-1,65	-1,55	-1,42	-1,18
Інші ділові послуги	-0,66	-0,59	-0,43	-0,38
Перепродаж товарів за кордоном та інші послуги	-1,09	-0,63	-0,47	-0,36
Операційний лізинг	-0,54	-0,58	-0,41	-0,40
Різні ділові, професійні та технічні послуги	-0,22	-0,24	-0,16	-0,18
Науково-дослідні та дослідно-конструкторські послуги	0,16	-0,07	0,18	-0,11
Послуги в галузі сільського господарства, видобутку корисних копалин, переробки продукції на місцях	0,13	0,07	0,29	0,21
Послуги приватним особам та послуги у сфері культури та відпочинку	-0,96	-1,03	-0,88	-0,88
Аудіовізуальні послуги та пов'язані з ними послуги	-1,06	-1,10	-1,07	-0,93
Державні послуги, які не віднесені до інших категорій	-2,80	-2,59	-2,61	-2,33
Послуги з ремонту	0,87	0,62	0,63	0,77

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

відсутність кадрів, скільки внаслідок стереотипного уявлення про вищу якість імпортного продукту. Особливо це стосується послуг із будівництва, переважання експорту яких над імпортом є абсолютно невиправданим, з огляду на кількість будівельників, що легально та нелегально працюють у сусідніх країнах.

Напрямом вирішення проблеми у цій сфері, на нашу думку, має стати створення широкодоступної системи моніторингу попиту на робочу силу у різних регіонах України, що дозволить особам із одного регіону переміщуватися на роботу не до сусідніх країн, а у межах держави. Доцільним також є створення державних будівельних компаній, що за договорами з країнами, що нині найбільш широко використовують працю будівельників з України, забезпечуватимуть легальне працевлаштування своїх працівників за кордоном із створенням для них системи соціальних гарантій.

Досить важливим для України на нинішньому етапі її розвитку є імпорт банківських та страхових послуг. Світова фінансова криза повною мірою виявила всі існуючі у цій галузі проблеми та проілюструвала неспроможність вітчизняних банків належним чином протистояти глобальним викликам. На ринку України нині залишилися і функціонують у звичному режимі філії іноземних банків та фінансових груп, що, попри експансію зарубіжного бізнесу на вітчизняні терена, можна розцінювати як позитивну тенденцію. Саме на банківську сферу спирається економіка всіх країн світу, а її здорове та ефективне функціонування забезпечує економічний розвиток держав.

Основним завданням України при здійсненні регулювання імпорту банківських послуг є створення нормативно-правової бази, що забезпечувала б передумови для недискримінаційного розвитку як вітчизняних, так і зарубіжних банків, гарантувала б доступ до кредитних ресурсів фізичних осіб — підприємців, малих і середніх підприємств, створювала б систему контролю за наданням кредитних ресурсів населенню на поточні потреби, забезпечувала б сприяння банківського сектора при здійсненні державних проектів підтримки підприємств та гарантувала реальні умови іпотеки.

Аналогічною є ситуація і у сфері страхування. Вітчизняні страхові компанії не мають достатньої кількості ресурсів для покриття всіх своїх зобов'язань, тому обгрунтованим є доступ на вітчизняні ринки іноземних підприємств та залучення іноземних інвестицій у вітчизняні компанії.

Нині на ринку України не існує достатнього попиту на такі види страхування, як: страхування життя, здоров'я, страхування від нещасних випадків. Одиначними є випадки страхування житла, майна, коштовностей. Проте в економічно розвинених країнах така практика є поширеною. За умов посилення в Україні інтересу до подібних видів страхування, імпорту послуг із-за кордону стане обов'язковою передумовою розвитку цієї галузі.

Розглядаючи питання про напрями розвитку ділових послуг, зазначимо, що насамперед їх діяльність має використовуватися державними установами та політичною елітою. І навіть за умов залучення іноземних компаній урядовими структурами, всі подібні проекти мають здійснюватися у кооперації з вітчизняними підприємствами з метою накопичення у них досвіду та переймання технологій.

Основним напрямом посилення сфери ділових послуг має стати їх інформатизація. Нині в Україні лише 40,6% підприємств цієї сфери здійснюють свою діяльність із використанням технологічних інновацій, тоді як у розвинених країнах цей показник сягає 70%. Провідні позиції у світі за інноваційним потенціалом посідають США, Японія та Швейцарія. Саме імпорту послуг, що базуються на інноваціях із зазначених країн має забезпечити прогресивний розвиток української економіки. Основним завданням зовнішньоторговельної політики України у сфері послуг є, на нашу думку, стимулювання імпорту саме тих видів послуг, що у майбутньому можуть перетворити економіку країни із імпортозалежною в експортоорієнтовану.

Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами є вкрай несприятливою, оскільки орієнтована вона на двох основних партнерів — Росію та Європейський Союз. На них припадає нині близько 70% зовнішньої торгівлі, при чому останніми роками спостерігається зростання частки ЄС в

експорті та, особливо, в імпорті послуг з України на фоні зниження частки Російської Федерації.

Зміна кон'юнктури на будь-якому із цих ринків одразу позначиться на стані зовнішньоторговельного балансу України, що є вагомим дестабілізуючим фактором системи економічної безпеки України.

На сьогодні Україна має компаративні переваги у зовнішній торгівлі із 60 країнами світу, при чому провідний партнер України — Російська Федерація, знаходиться на 60 місці. Найефективнішим, з огляду на здійснені розрахунки, є експорт до країн Південної Америки та Африки, де коефіцієнт компаративних переваг є найвищим. Саме у цьому напрямі Україні варто зосереджувати експортні потоки будівельних, ремонтних та різних ділових послуг, оскільки попит на них у країнах, що розвиваються, є досить значним і, згідно із проведеними розрахунками, існують резерви для подальшої реалізації експортного потенціалу на цих ринках.

Протягом останніх років географічна структура компаративних переваг України у сфері зовнішньої торгівлі послугами зазнавала значних змін: у 2012 р. вона втратила позиції на ринках 11 країн світу, що може свідчити на переорієнтацію колишніх споживачів на споживання послуг із більш ефективного джерела. Необхідно також зазначити, що розрахована структура компаративних переваг є дещо деформованою внаслідок значної частки серед країн із високим коефіцієнтом покриття імпорту експортом країн-офшорів, компаративні переваги на ринку яких пояснюються необхідністю повернення в економіку України коштів, виведених туди із використанням тіньових схем.

Нині, на жаль, не передбачено при веденні статистичного аналізу зовнішньої торгівлі послугами групування експортно-імпорتنних операцій на способом їх надання. Цей аспект є особливо вагомим при здійсненні аналізу географічної структури зовнішньої торгівлі послугами, оскільки вплив методів постачання послуг з різних країн на економіку країни-імпортера є неоднаковим. Так, при експорті через комерційну присутність значно ефективнішою є торгівля з економічно розвиненими країнами, оскільки разом із послугами в Україну надходить європейський досвід ведення бізнесу, перевірені технології та стратегії чесної розбудови приватної справи. Говорячи про комерційну присутність російських підприємств, зауважимо, що тут філософія ведення справ та технологічна і наукова бази є приблизно рівними, тому жодних додаткових переваг Україна у цьому випадку не отримує.

Пріоритетними географічними напрямками зовнішньоторговельної діяльності України на нинішньому етапі мають стати країни, що останнім часом демонструють найдинамічніший розвиток. Навіть збільшення обсягів імпорту із цих країн за такими статтями, як роялті та ліцензійні платежі, науково-дослідні та дослідницько-конструкторські роботи, ділові послуги має розглядатися як позитивна тенденція.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі здійсненого аналізу, доходимо висновку про те, що основними напрямками реформування видової та географічної структури зовнішньої торгівлі послугами, з огляду на наведені розрахунки, мають стати:

— розроблення пільгових умов оподаткування для підприємств-імпортерів інноваційних послуг із країн, що спеціалізуються на їх розробці та впровадженні (у першу чергу, країни Великої Сімки та Азійського регіону із розвитком інноваційним сегментом). Результатом такої стратегії стане динамічний розвиток не лише відповідних галузей сфери послуг, а й усієї економічної системи держави, оскільки, будучи підґрунтям економічного зростання, прогресивний розвиток сфери послуг держави визначає швидкість операційної діяльності підприємств і, відповідно, динаміку її економічних процесів;

— стимулювання підприємств, що орієнтуються на експорт інноваційних наукомістких послуг, а також використовують прогресивні форми надання послуг у традиційних галузях нематеріальної сфери. Мова йде про використання нових технологій обслуговування у першу чергу у туристичному та транспортному секторах, оскільки надання таких послуг в Україні нині не відповідає міжнародним вимогам до їх якості. Впровадження підприємствами нових форм обслуговування споживачів дозволить, по-перше, розширити коло проникнення, і, по-друге, знизити витрати на залучення персоналу;

— створення системи кредитування та стимулювання малих та середніх підприємств у сфері послуг, а також спрощення процедури їх реєстрації, що дозволило б впровадити у країні імпортозаміщувальну стратегію у сфері традиційних послуг;

— впровадження у країні системи моніторингу та статистичного обліку зовнішньої торгівлі послугами за деталізованою системою ГАТС, яка б враховувала типи поставки тих чи інших послуг. Відстеження такої інформації дозволить адекватно реагувати на загрози економічній безпеці з огляду на можливу залежність певних ринків від зарубіжних інвесторів або запобігати використанню торгівлі послугами як каналами для передання тіньових коштів.

Література:

1. Assessing Barriers to Trade in Services: retrospective analyze [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oecd.org>
2. WTO Services Schedules [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_e.htm
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Глобализация мирового хозяйства и национальные интересы России: [монография] / [Колесов В.П., Пороховский А.А., Зубенко В.А. и др.]; под. ред. В.П. Колесова; Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Экон. фак. — М.: ТЕИС, 2002. — 631 с.
5. Кудрявцева И.С. Международная торговля услугами: учеб. пос. / И.С. Кудрявцева. — М.: Изд-во РГТЭУ. — 2005. — 88 с.
6. Международная экономика и международный бизнес: учебник / кол. авт. под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. В.В. Полякова и д-ра экон. наук, проф. Р.К. Щенина. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: КНОРУС, 2005. — 656 с.

References:

1. The official site of Organisation for Economic Cooperation and Development (2013), "Assessing Barriers to Trade in Services: retrospective analyze", available at: <http://www.oecd.org>
 2. The official site of WTO, "WTO Services Schedules", available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/serv_e.htm
 3. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2013), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 4. Kolesov V.P., Prohorovskiy A.A. and Zubenko V.A. (2002), Globalizacija mirovogo hozjajstva i nacional'nye interesy Rossii [Globalization of world economy and Russian national interests], TEIS, Moscow, Russia.
 5. Kudryavceva I.S. (2005), Mezhdunarodnaja trgovlja uslugami [International trade in services], RGTEU, Moscow, Russia.
 6. Polyakova V.V. and Schenina R.K. (2005), Mezhdunarodnaja jekonomika i mezhdunarodnyj biznes [International economics and international business], KNORUS, Moscow, Russia.
- Стаття надійшла до редакції 08.10.2013 р.*